

Den lutherske kirke i et pluralistisk samfund

- et konstruktivt bidrag til en luthersk postkonstantinsk ekklesiologi

Af Hans-Christian Vindum Pettersson
Menighedsfakultetet, Aarhus
foråret 2013

8986 ord

Abstract

The main problem of the Lutheran church in Denmark is that it has to redefine its identity and role in a pluralist and post-Christendom society. My dissertation problem has therefore been: How can central elements of traditional Lutheran ecclesiology be an integrated part of a Lutheran post-Christendom ecclesiology?

This problem has been answered through an exposition of a contemporary understanding of central elements of Lutheran ecclesiology. The contemporary understanding has been constructed on the basis of a synthesis of the ecclesiological understandings of Martin Luther, Lesslie Newbigin and John Howard Yoder. The central elements that have been adapted and reconfigured has been the understanding of the Church as a people, the word, sacraments, power to bind and loose and the cross as signs of the Church.

In a Lutheran post-Christendom ecclesiology the church is a distinct Christian community, which understands itself as a missional fellowship. The understanding of the Church as a distinct people, send by God to embody his mission influences all ecclesiological elements of a Lutheran post-Christendom ecclesiology. Therefore this should be regarded as the foundation for the Lutheran post-Christendom ecclesiology.

The church is known by its dedication to the Word of God, its understanding and use of the sacraments, its willingness to forgive and admonish when necessary, and its acceptance of experiencing suffering and persecution for their belief.

The conclusion of the dissertation has been that the central ecclesiological elements in question remain constituent in a Lutheran post-Christendom ecclesiology. They also become enabling and revitalizing elements, whereby the Lutheran church can benefit from becoming a religious minority. Lastly the contemporary understanding will not compromise the particular Lutheran theological perspectives of the word and sacraments, but ratify them as necessary means of grace for the Church.

Indholdsfortegnelse

1. Den lutherske kirke og det pluralistiske samfund	4
1.1. Forskningsmateriale.....	5
1.2. Forskningsmetode.....	6
1.3. Forskningsproces	7
1.4. Forskningsambition	7
2. Kirken som et folk	7
2.1. Et særligt folk	8
2.2. Et folk af udsendinge.....	9
2.3. Kirken som en forsamling	10
2.4. Kirken som et folk og en forsamling	11
3. Ordet og kirken	12
3.1. Kirkens herre	12
3.2. Det ydre ord.....	13
3.3. Kirkens grundfortælling	14
3.4. Ordet som kirkekendetegn.....	14
4. Sakramenterne og kirken	15
4.1. Dåben.....	15
4.1.1. Dåbens tegn	15
4.1.2. Dåbens betydning	16
4.1.3. Dåbens håb	17
4.1.5. Dåben som kirkekendetegn.....	17
4.2. Nadveren.....	18
4.2.1. Nadverens tegn	19
4.2.2. Nadverens betydning	19
4.2.3. Nadverens håb	20
4.2.4. Nadveren som kirkekendetegn	20
5. Nøglemagten.....	21
5.1. Et ordningsmiddel.....	22
5.2. Nøglemagtens brug.....	22
5.3. Nøglemagten som kirkekendetegn	23
6. Korset	24
6.1. Korset som kirkekendetegn	25
7. Konkluderende opsummering.....	26
7.1. Følgerne af en luthersk postkonstantinsk ekklesiologi.....	26
8. Bibliografi.....	28

1. Den lutherske kirke og det pluralistiske samfund

Den evangelisk-lutherske kirke i Danmark er ved at vågne op til en ny virkelighed. Medlemstallet er faldende. Den gennemsnitlige fremmødeprocent til gudstjenester er lav.¹ Dette er blot symptomer på en dybereliggende krise, nemlig, at kirken som samfundsinstitution stadig forudsætter en enhedskultur, hvor den har eneret på at inspirere og udfordre folkets religiøsitet, etik og verdensanskuelse. Denne enhedskultur er i mellemtiden blevet afløst af et pluralistisk og i stigende grad postkonstantinsk samfund, hvilket er en af hovedårsagerne til, at kirken i Danmark er i krise.² Fordi samfundet er pluralistisk og staten er sekulær, så giver det den evangelisk-lutherske kirke andre udfordringer end dem, den som institution har været rustet til at varetage. For eksempel er den kristne kirke kun en af mange muligheder for, at mennesker kan få deres religiøse og spirituelle behov opfyldt. Den er kun en af mange udbydere af etiske værdisæt og verdensanskuelser. Den er kun en af mange muligheder for at opleve fællesskab og en mening med livet. I denne situation er især den evangelisk-lutherske kirke i Danmark sakket bagud og blevet utidssvarende, uforståelig og dermed irrelevant i flere henseender.³

Som følge af den postkonstantinske æras indryk i vestlige samfund er der udviklet ekklesiologier med det formål at genintroducere læren om kirkens egenart og distinkte identitet i forhold til samfundet, og samtidig søge at gøre kirken forståelig og relevant. Fra både missiologisk, etisk og ledelsesmæssigt hold er der i udlandet blevet udviklet ekklesiologier, som søger at svare på spørgsmålet: Hvad er kirken? Den britiske missionsteolog Lesslie Newbigin og den amerikanske etiker John Howard Yoder er eksempler på teologer, som særligt har imødegået det pluralistiske og postkonstantinske samfunds udfordringer til kirken.

¹Kristeligt Dagblad, 19.03. 2007. *Nye tal på kirkegang og moskebesøg*, (Sidst set d.23.05.2013).

<http://www.kristeligt-dagblad.dk/artikel/267241:Statistik-om-religion--Nye-tal-paa-kirkegang-ogmoskebesoeg>

²Med "pluralistisk" mener jeg blot, at der findes mange religioner og virkelighedsanskuelser i samfundet.

Postkonstantinianismen er ikke et etableret begreb i en dansk kontekst endnu, men er ved at blive det, især indenfor missionsteologien. Siden Konstantins omvendelse og lovliggørelse af kristendommen i 313 har der været en sammenmelting af kirke og stat, kristendom og kultur. Postkonstantinianismen betegner et brud med dette, som i høj grad skyldes sekularisering af staten og det pluralistiske samfunds overtagelse af enhedskulturens plads.

Jævnfør definitionerne i: Asger Chr. Højlund, *Luthers kirkeforståelse i bibelsk og økumenisk lys*, (Dansk tidsskrift for teologi og kirke 38, 2011), 55.

Og Jeppe Bach Nikolajsen, *Redefining the Identity of the Church: A Constructive Study of the Post-Christendom Theologies of Lesslie Newbigin and John Howard Yoder*, (MF Norwegian School of Theology, 2010), 9-12.

³For klarhedens skyld så vil begrebet "kirke" henvise til den evangelisk-lutherske kirke i Danmark.

Disse teologers perspektiver, mener jeg, er revitaliserende for vestlige kirkers selvforståelse, men i en dansk evangelisk-luthersk kontekst har de teologiske mangler, som gør det udfordrende at implementere deres ekklesiologiske bidrag.⁴

Også i danske sammenhænge er der begyndt at komme bidrag til en postkonstantinsk ekklesiologi. Dogmatikeren Asger Chr. Højlund og missionsteologen Jeppe Bach Nikolajsen har begge gjort ansatser til en luthersk postkonstantinsk ekklesiologi. Højlund har koncentreret sig om den lutherske dogmatik i en postkonstantinsk tid, mens Nikolajsen har fokuseret på at udvikle en ikke-konfessionel postkonstantinsk ekklesiologi.

Den lutherske postkonstantinske ekklesiologi er altså stadig i sin vorden, og eftersom ingen har koncentreret sig om at sammenkæde luthersk ekklesiologi og allerede fremkommen postkonstantinsk ekklesiologi, rejser det spørgsmålet, om disse overhovedet er forenelige? Det er min tese, at en syntese mellem klassisk luthersk kirkeforståelse og postkonstantinsk ekklesiologi vil være komplimenterende, og det vil derfor være min hensigt at gå i den retning. På grund af opgavens omfangsmæssige begrænsninger konstruerer jeg kun nogle bidrag til en luthersk postkonstantinsk ekklesiologi. Jeg har derfor valgt at fokusere på forståelsen af kirken som et folk, samt ordet, sakramenterne, nøglemagten og korset som kirkekendetegn, som jeg regner for særligt centrale aspekter i en luthersk kirkeforståelse. Min opgaves problemstilling vil derfor være:

Hvordan kan centrale aspekter af klassisk luthersk ekklesiologi indgå i konstruktionen af en luthersk postkonstantinsk kirkeforståelse?⁵

1.1. Forskningsmateriale

De primære lutherske kilder til at besvare problemstillingen er skrifterne "Om koncilierne og kirken" (1539), fortalen til den tyske messe (1526) og den augsburgske bekendelse (1530), fordi disse er nogle af den lutherske ekklesiologis hovedskrifter.

⁴ Newbigins og Yoders perspektiver på kirkens selvforståelse og rolle i et pluralistisk og postkonstantinsk samfund har forskellige fællesnævner, hvorfor jeg sammenfatter dem i en postkonstantinsk ekklesiologi. Jeg er klar over at postkonstantinianismen egentlig ikke betegner en ekklesiologisk retning, men er et samfundskvalificerende begreb. Alligevel fastholder jeg at bruge denne betegnelse i mangel af bedre. Denne postkonstantinske ekklesiologi er derfor kendetegnet ved: 1) Kirken forstås som en distinkt social entitet i samfundet. 2) Kirken har en særligt kristelig etik, en særlig virkelighedsforståelse og et særligt formål som ikke deles af andre i samfundet. 3) Sammenhængen mellem kirke og mission genopdages og fremhæves.

⁵ Begreberne "ekkleologi" og "kirkeforståelse" regnes for synonyme og den vekslende brug er af hensyn til tekstens læsevenlighed.

Disse vil blive suppleret af andre reformatoriske hovedskrifter såsom: “En sermon om dåben” (1519) og “En sermon om Kristi legemes sakramente og om broderskaberne” (1519). Nogle senere lutherske teologers bidrag vil indgå som sekundær litteratur.

Yoders og Newbigins ekklesiologiske bidrag er de primære kilder fra ekklesiologier, der imødegår det pluralistiske og postkonstantinske samfunds udfordringer. De bruges primært, som de er sammenfattet i Jeppe Bach Nikolajsens Ph.d.-afhandling: *Redefining the Identity of the Church* (2010). Dele af deres egne ekklesiologiske værker, samt andre teologers relevante bidrag vil indgå som sekundær litteratur.

Bidrag fra Luther, Newbiggin og Yoder udgør således det primære forskningsmateriale. Det må medgives, at der er store uenigheder mellem dem på visse områder, for eksempel sakramente-forståelsen, idet Yoder er af den anabaptistiske tradition, og Newbiggin er økumenisk orienteret. Det er derfor ikke et krav i min opgave, at alle tre teologers bidrag skal få ligeligt indflydelse på alle aspekter af en luthersk postkonstantinsk ekklesiologi. Samtidig skal det siges, at jeg udelukkende er fokuseret på at sammenholde deres ekklesiologiske bidrag, hvor jeg som tidligere nævnt mener, at de er forenelige og komplimenterende.

I brugen af de lutherske tekster er jeg desuden opmærksom på, at der er forskel på Luthers kirkeforståelse og luthersk kirkeforståelse, som i lige så høj grad har været påvirket af Melanchton, den lutherske ortodoksi og senere lutherske teologer.

1.2. Forskningsmetode

Til at besvare problemstillingen vil jeg benytte en syntetisk-konstruktiv metode. Ved en syntese af førnævnte forskningsmateriale udbygger og nuancerer jeg forståelsen af centrale ekklesiologiske aspekter og dermed konstruerer jeg med syntesen som grundlag nogle bidrag til en luthersk postkonstantinsk kirkeforståelse. Denne opgave består derfor i en udfoldelse af en luthersk postkonstantinsk forståelse af kirken som et folk, ordet, sakramenterne, nøglemagten og korset. Som en del af denne udfoldelse vil jeg give begrundede bud på, hvilken betydning denne forståelse kunne have for kirken i et pluralistisk og postkonstantinsk samfund.

Et fællestræk for Luther, Newbiggin og Yoder er, at de bibelske skrifers udsagn om kirken er udgangspunktet for deres ekklesiologiske arbejde. Den samme forudsætning vil også være gældende i denne fremstilling af en luthersk postkonstantinsk ekklesiologi.⁶

⁶ Det betyder dog ikke, at hvert afsnit skal indeholde en redegørelse for de bibelske skrifers udsagn om det pågældende emne.

1.3. Forskningsproces

Opgaven er udformet i syv afsnit. I det første afsnit er der blevet redegjort for opgavens pragmatiske baggrund, problemstilling, materiale, metode, proces og ambition. I det andet afsnit udfoldes en luthersk postkonstantinsk forståelse af kirken som et folk. I det tredje afsnit fremstilles forståelsen af ordet. I det fjerde afsnit udfoldes forståelsen af dåbens og nadverens plads i en luthersk postkonstantinsk ekklesiologi. I det femte afsnit fremføres forståelsen af nøgлемagten som ordningsmiddel, mens det sjette afsnit indeholder en kort udfoldelse af forståelsen af korset. Det syvende afsnit indeholder en konkluderende opsummering af de præsenterede bidrag til en luthersk postkonstantinsk ekklesiologi og denne forståelses virkninger på kirken i et pluralistisk og postkonstantinsk samfund.

1.4. Forskningsambition

Min ambition er at yde et væsentligt bidrag til udviklingen af en luthersk postkonstantinsk ekklesiologi, som vil hjælpe kirken til at forstå sin særlige identitet, og sende den i retning af at blive tidsvarende, relevant og forståelig i et pluralistisk og postkonstantinsk samfund.

2. Kirken som et folk

Kirken som en bygning, en institution og et rummende fællesskab er samfundets fremherskende kirkeforståelse. Denne forståelse skyldes kirkens tætte forbindelse til staten og ledende funktion i samfundet. Mange af kirkens udfordringer, såsom uenighed om det kristelige budskabs essens, kirkens formål og etiske følger ved at være medlem, beror netop på denne forståelse. Som tidligere antydnet mener jeg, at kirkens udfordringer i dag blandt andet bunder i, at den ikke kan tilpasse sig sin nye situation som en religiøs minoritet. Denne tilpasning umuliggøres, fordi den dominerende kirkeforståelse ikke rummer et eksklusivt aspekt; at kirken er en distinkt entitet i forhold til resten af samfundet. Jeg mener derfor, at en luthersk postkonstantinsk forståelse af kirken som et særligt folk har et vitaliserende potentiale. Den vil for det første genoprette en selvforståelse, der tager udgangspunkt i de bibelske skrifter og samtidig bevidstgøre Guds folk om dets identitet og formål.

For det andet vil forståelsen af kirken som et særligt folk forandre samfundets syn på kirken fra at være en bygning og en kulturhistorisk samfundsinstitution til at være en religiøs minoritet og klargøre, hvorledes kirken vil være et rummende fællesskab. Jeg mener derfor af både læremæssige og pragmatiske årsager, at fundamentet for kirken i en luthersk postkonstantinsk ekklesiologi må være forståelsen af kirken som et folk. Derfor vil denne forståelse af kirken nu blive udfoldet.

2.1. Et særligt folk

I denne forståelse skal kirken som sagt forstås som et særligt folk, hvilket indikerer en forskellighed fra alle andre folk i samfundet. Denne særlighed består i, at den er udvalgt, kaldet, hellig og kristelig.⁷ Udvælgelse og kaldelse er midler Gud bruger til at føre sin vilje og hensigt med verden igennem.⁸ Og kirken bliver i kraft af Guds udvælgelse og kaldelse hans distinkte ejendomsfolk, hvorfor kirken slet og ret kan kaldes Guds folk.⁹ Kirken som et kaldet folk skal forstås således, at den består af mennesker, der er særlig kaldet af Gud til at være hans folk på et overnationalt plan, det vil sige på tværs af etnicitet, kulturer og landegrænser.¹⁰

Kirkens særlighed består også i, at kirken helliges af Gud. Kirken bliver et helligt folk ved retfærdiggørelsen gennem nådesmidlerne. Kirken består altså af mennesker, der ved tro og dåb helliges af Gud og indlemmes i et folk. Kirken som et helligt folk skal således ikke forstås, som om den er moralsk overlegen, men kirkens hellighed består i, at den af Guds nåde alene indsættes i en frelsende, hellig stand, og derfor stadig kan indeholde både syndere og hellige.¹¹

Kirkens særlighed handler også om dens tilhørsforhold til Kristus. En naturlig følge af at blive en del af det kristelige folk og dermed underlægge sig Kristus er, at kirken ønsker at leve efter hans eksempel og forordning. Forståelsen af kirken som Guds særlige, kaldede, hellige, kristelige folk indeholder derfor også en forpligtelse på at leve efter Guds særlige etiske forskrifter og forordnede livsmønstre.¹² Dette skal ikke forstås som om, at kirken formår at varetage denne forpligtelse, men det bør være kirkens intention at stræbe efter helliggørelse i etisk forstand.

Kirken er også et særligt folk ved, at den er et kristeligt folk.¹³ Siden de der kan kalde sig kristelige er mennesker, der tror og bekender sig til Kristus, så må dette være en økumenisk betegnelse. Derfor bør en luthersk postkonstantinsk kirkeforståelse betone nødvendigheden af kirkens enhed. Dette skal den for det første på grund af lydighed mod Ordet - det er Kristi vilje, at hans folk er ét.¹⁴

⁷ Martin Luther, "Om koncilierne og kirken" i: *Luthers skrifter i udvalg: Bind 2: Skrifterne om Kirke og Gudstjeneste*, oversat af: Nielsen, O., (København: Gads Forlag, 1963), 387.

⁸ Lesslie Newbigin, *The Gospel in a Pluralist Society*, (London: SPCK, 1989), 80.

⁹ 1 Pet 2,10.

OBS: Fremefter er betegnelsen "Guds folk" synonym for kirken.

¹⁰ Nikolajsen, *Redefining the Identity of the Church*, 42.

¹¹ Sammenholdelsen af artikel 4 og 7 stadfæster, at kirken er hellig og samtidig består af syndere og retfærdige.

Jævnfør: Leif Grane, *Den danske Folkekirkes bekendelsesskrifter*, (Frederiksberg C.: Anis, 2000), 48; 50.

¹² Nikolajsen, *Redefining the Identity of the Church*, 147-153.

¹³ Luther, "Om koncilierne og kirken", 388.

¹⁴ Joh 17,20-21. Ordets plads i en luthersk postkonstantinsk ekklesiologi vil blive behandlet i afsnit tre.

For det andet skal kirken af pragmatiske årsager søge enheden. For hvorfor skulle nogen fatte tillid til kirkens budskab, hvis menigheder og kirkeretningers indbyrdes forhold ikke udstråler Guds kærlighed og ønske om genforening? Hvis budskabet, som hele det kristelige folk er udsendt med, skal få den intenderede hensigt, så må kirkens troværdighed genoprettes efter århundreders splittelse.¹⁵

I denne forståelse kan kirken desuden beskrives som et kristeligt folk, der lever spredt ud over verden. Kirken som et spredt folk hænger sammen med kirkens forståelse af sig selv som levende i udlændighed og temporalt eksil fra sit hjemland.¹⁶ Forståelsen af kirken som et kristeligt folk i eksil giver kirken grund til at være udholdende og håbefulde i mødet med lidelse, uretfærdighed og forfølgelse, da den ved at denne verden ikke er dens hjemland, og at disse ting skal få en ende.¹⁷ I forståelsen af kirken som et kristeligt folk i eksil bliver desuden kirken mindet om, at den ikke må assimilere sig med det omgivende samfund.¹⁸

Kirkens særlighed består desuden i, at den som Guds udvalgte folk har et særligt formål i verden. Den skal ganske vist ikke assimilere sig med samfundet, men må heller ikke afsondre sig, eftersom den dermed ikke kan opfylde sit formål som den dermed ikke kan opfylde. Dette vil blive udfoldet yderligere i det følgende underafsnit.

2.2. Et folk af udsendinge

Kirken som et folk bør kvalificeres ud fra sin kaldelse, helligelse, sit kristelige tilhørsforhold og ud fra dens formål. I de gammeltestamentlige skrifter skildres årsagen til Guds folks kaldelse som, at Gud ville velsigne verden gennem dem og lade dem være et lys for folkene.¹⁹ Denne velsignelsesopgave videreføres og præciseres i de nytestamentlige skrifter til, at den nye pagts folk skal udleve og fortælle evangeliet.²⁰

En følge af at kirken og samfundet har været gensidigt forbundet og forpligtet er, at kirken har glemmt eller nedvurderet sit missiologiske eksistensgrundlag.²¹ Men i denne forståelse af kirken som et folk af udsendinge genoptages sammenhængen mellem ekklesiologi og missiologi.

¹⁵ Nikolajsen, *Redefining the Identity of the Church*, 42-43.

¹⁶ Luther, "Om koncilierne og kirken", 392.

Og: Nikolajsen, *Redefining the Identity of the Church*, 129.

¹⁷ Nikolajsen, *Redefining the Identity of the Church*, 174-175.

¹⁸ Nikolajsen, *Redefining, the Identity of the Church*, 147-153.

¹⁹ Gen 12,1-3; Ex 19,4-6; Es 60.

²⁰ Matt 28,18-20; Mark 16,14-18.

²¹ Nikolajsen, *Redefining the Identity of the Church*, 32-33.

Derfor betyder forståelsen af kirken som et folk af udsendinge, at kirken er sendt til at leve som en dynamisk handlende instans, der er præsent, tilgængelig og synlig i alle afkroge af samfundet.²² Kirken som et folk af udsendinge indeholder desuden både et individuelt og et kollektivt aspekt, eftersom det både er kirken som et samlet folk og som enkeltmedlemmer, der tjener og forkynder for hele samfundet.

Forståelsen af kirken som et folk af udsendinge har også betydning for dens eskatologiske virkelighedsforståelse, idet den må forstå sig selv som Guds folk, der både lever i den gamle og den nye tid. Kirken som et folk af udsendinge er dermed det frembrydende Guds rige. Samtidig er kirken altid bevidst om, at den blot er en forsmag på det fuldstændig frembrudte rige, idet ondskab og synd fortsat er virksomme kræfter i kirken.²³ Derfor kan kirken som et folk af udsendinge både indvarsle den nye tids begyndelse, samt være et folk der lever i den gamle tid og venter på, at Gud vil udlette ondskab, uretfærdighed, lidelse og smerte ved Kristi genkomst.²⁴

På den måde er kirken som et folk af udsendinge et tegn på den nye tids begyndelse og Guds hensigt med verden, Guds redskab og medaktør i Guds mission og en forsmag på den kommende verden.²⁵

2.3. Kirken som en forsamling

Indtil nu er forståelsen af kirken som et folk blevet udfoldet, men kirken skal også kvalificeres som *ekklesia*, en forsamling, fordi denne forståelse har en vigtig funktion i en luthersk postkonstantinsk kirkeforståelse.

Kirken forstået som et distinkt folk er en eksklusiv betegnelse, hvilket har medført bekymring og kritik, idet nogle mener, at denne betoning fører til ekklesial sekterisme. Denne risiko kan imødegås ved, at kirken ikke blot forstår sig som et distinkt folk, men også som et folk der forsamles både offentligt og privat.

Kirken samles for det første til offentlige forsamlinger, for eksempel offentlige gudstjenester, men disse forsamlingers form, indhold og hensigt må genovervejes i de enkelte menigheder, så det passer til hensigten.

²² Nikolajsen, *Redefining the Identity of the Church*, 60-61.

²³ Lesslie Newbigin, *The Household of God*. (United States of America: Friendship Press, 1954), 67.

²⁴ Nikolajsen, *Redefining the Identity of the Church*, 164-165.

²⁵ Nikolajsen, *Redefining the Identity of the Church*, 53; 66-69.

I en tidssvarende luthersk ekklesiologi skal det dermed atter betones, at de offentlige forsamlinger ikke primært er til opbyggelse for de troende, men derimod har et missionalt sigte.²⁶ De offentlige forsamlinger, sådan som også Luther forstod deres hensigt, skal være en “offentlig tilskyndelse til tro og til kristendom”.²⁷ De offentlige forsamlinger skal desuden også sikre dialog og meningsudveksling mellem kirken og samfundet, for også sådan at sikre kirken mod sekterisme og samfundet mod at gå glip af vigtige perspektiver i den offentlige debat.²⁸

Med denne forståelse af de offentlige forsamlinger er det nødvendigt, at kirken også samles til private kristelige forsamlinger.²⁹ Disse forsamlinger skal være opbyggende og indeholde forkyndelse, undervisning, bøn, bekendelse og sakramenterne, ligesom nogle af de offentlige forsamlinger vil kunne. Derudover skal man i de private forsamlinger have nøglemagten som ordningsmiddel, der skal sikre, at de indbyrdes forhold bygger på gensidig kærlighed og underlæggelse under hinanden.³⁰ Disse samlingers indhold bør ikke være hemmeligholdt, for at forhindre esoteriske fællesskabers opståen, men på grund af de kontroversielle dele af samlingernes indhold bør de holdes privat.

2.4. Kirken som et folk og en forsamling

Den præsenterede forståelse af kirken som et folk og en forsamling vil kunne medføre flere ændringer i kirkens selvforståelse og også i samfundets syn på kirken.

Hvis kirken forstår sig selv som et særligt, kaldet, helligt og kristeligt folk vil det medføre, at den begynder at forstå sig selv som forskellig fra samfundet. Dermed vil det kunne medføre at kirken opgiver at fungere som en kulturhistorisk samfundsinstitution, fordi kirken som et folk ikke længere skal facilitere, rumme eller udbrede andre livsanskuelser, verdensanskuelser eller etikker end sin egen. Dette vil også ændre kirkens forståelse af sin rolle i samfundet og naturligvis også samfundets syn på kirken.

Hvis kirken forstår sig selv som et folk af udsendinge vil det medføre, at kirken bliver bevidst om, at mission er en del af dens identitet og eksistensgrundlag. Mission er således ikke noget kirken uddelegerer og ekstraordinært bedriver, men en beskrivelse af kirkens tilværelse og en fundamental del af hver enkelt medlems identitet.

²⁶ Martin Luther, “Den tyske messe”, “Martin Luthers Fortale” i: *Luthers skrifter i udvalg: Bind 2: Skrifterne om Kirke og Gudstjeneste*, oversat af Jensen, J.E., (København: Gads forlag, 1963), 78.

²⁷ Luther, “Den tyske messe”, 79.

²⁸ David J. Stout, “Religious Reason in Political Argument” i: *Democracy & Tradition*, (Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2004). 75-77.

²⁹ Luther, “Den tyske messe”, 79.

³⁰ Luther, “Den tyske messe”, 79-80.

Forståelsen af nøglemagten vil blive udfoldet i det femte afsnit.

Forståelsen af kirken som et folk af udsendinge vil derfor også medføre en nødvendig redefinering af forståelsen af mission. Kirken som et folk der forkynder i ord og handling i alle afkroge af samfundet vil ligeledes forandre samfundets syn på den.

Derudover vil hele denne forståelse af kirken som et folk kunne forandre kirkens selvforståelse, idet den vil blive opmuntret, udfordret og missionalt motiveret i takt med bevidstgørelsen om, at den er et tegn, redskab og forsmag på Guds rige.

Nogle bud på forandringer i forbindelse med kirkens forståelse af sig selv som et folk der forsamles offentligt og privat kunne være, at de enkelte menigheder må revidere deres offentlige forsamlings så liturgi, indhold og form er i overensstemmelse med, hvem de forskellige offentlige forsamlings er tilsigtet. På samme måde må den enkelte menighed revidere, hvad de forskellige private forsamlings liturgi, indhold og form skal være.

Med denne forståelse af kirken som et folk og en forsamling som fundament for en tidssvarende ekklesiologi vil jeg nu gå videre til forståelsen af de forskellige kirkekendetegn. Det første er ordet som kirkekendetegn i en luthersk postkonstantinsk ekklesiologi.

3. Ordet og kirken

Ordet er et kendetegn på kirken og udgør som indstiftelsesord, prædiken og bekendelse centrale led for evangelisk-lutherske gudstjenester sammen med sakramenterne. En luthersk postkonstantinsk forståelse af ordet vil derfor knytte an ved den allerede eksisterende forståelse, og udbygge den, for at ordet fortsat må være et kendetegn på kirken i dens pluralistiske og postkonstantinske virkelighed.

3.1. Kirkens herre

Indledningsvis bør forståelsen af ordet derfor udbygges med kvalificeringen af ordet som en kristologisk term, altså at ordet er Jesus Kristus, eftersom Kristus både i skabelsen og i inkarnationen betegnes som Guds talte ord.³¹ Siden skriften og sakramenterne er den reneste form dette ord kan findes i, så må kirken møde disse på samme måde, som var det Kristus, der stod foran dem i menneskelig skikkelse.

³¹ Joh 1,1-18.

3.2. Det ydre ord

Ordet kan, sådan som det allerede forstås i kirken, kvalificeres som det ydre ord, der bliver “prædiken, troet, bekendt og efterlevet” af kirken.³² Ordet kan således ikke skilles fra Guds folk, som er dets kontekst, det kan dermed heller ikke blive forkyndt der, hvor Guds folk ikke forkynder.³³

Det ydre ord er som sagt Guds folks forkyndelse; et ord der ført af Helligånden både helliger og skaber tro.³⁴ Dermed har forkyndelsen både et styrkende, levendegørende, oplærende og trostilskyndende perspektiv.³⁵ I forkyndelsen er det vigtigt, at der skelnes mellem lov og evangelium, for ellers vil det kristne budskab blive utydeligt, hvilket kan føre til afstandstagen eller lovisk tro.³⁶ Dermed er det ikke ligegyldigt, hvordan ordet udtrykkes, hvorfor homiletiske overvejelser bør indbefatte en pligt til at være velreflekteret, kreativ, differentieret og klar i sin forkyndelse.

Det ydre ord er også bekendelsen, der ligesom forkyndelsen både har en opbyggende og en missionel hensigt, idet den både minder om og proklamerer evangeliet.³⁷ Derudover har bekendelsen et økumenisk perspektiv, eftersom det er et ord, der samler hele den kristne kirke.

Det ydre ord er vidnesbyrd. Vidnesbyrd skal her forstås som den personlige fortælling om Kristus, hvor relationen til tilhørerne betyder, at disse lettere fatter interesse for evangeliets sandhedskrav. Vidnesbyrdet er både til opmuntring for kirken, men vidnesbyrdet er også et vigtigt missionalt aspekt af det ydre ord, fordi flere i dag er indstillede på at lade sig udfordre af deres kristne venners religiøsitet og reflekterede personlige trosberetning, end at gå til gudstjeneste eller høre forkyndelse.

Det ydre ord er indstiftelsesordene. Indstiftelsesordene forkynder sakramenternes tegn og betydning, og dermed er evangeliet både indeholdt i dåbs- og nadverliturgien. Desuden er det i forbindelse med indstiftelsesordene, at Gud skaber sakramentet, altså dåbens retfærdiggørende og syndsuddrivende virkning, og Kristi realpræsens under brødet og vinen.

³² Luther, “Om koncilierne og kirken”, 393.

³³ Newbigin, *The Household of God*, 47-49.

Og: Luther, “Om koncilierne og kirken”, 393.

OBS: Jeg bruger bevidst udtrykket “forkyndelse” i stedet for “prædiken”, men regner dem for synonymmer.

³⁴ Luther, “Om koncilierne og kirken”, 392-393.

³⁵ Jeppe Bach Nikolajsen og Lasse H. Iversen, “Mod en missionel luthersk ekklesiologi” i: *Missionel kirke – en introduktion*, redigeret af Jeppe B. Nikolajsen, (Fredericia: Kolon, 2012), 175-177.

³⁶ Nikolajsen og Iversen, “Mod en missionel luthersk ekklesiologi”, 176-177.

³⁷ Luther, “Om koncilierne og kirken”, 393.

3.3. Kirkens grundfortælling

Forståelsen af ordet bør desuden udbygges med en kvalificering af ordet som kirkens grundfortælling. I en tid med mange fortællinger i samfundet, bør kirken også lære denne sprogbrug. Dette er dog ikke blot et spørgsmål om formidling.

Forståelsen af ordet som den kristne grundfortælling minder kirken om, at den er “bogens folk”, altså et folk der har de bibelske skrifers fortælling som sin primære hermeneutiske nøgle til forståelsen af virkeligheden.³⁸

Ordet beretter i denne forståelse om verdenshistorien fra skabelse til genløsning, hvor evangeliet er, at alle som tror og døbes kan få deres livsfortælling indpodet i kirkens grundfortælling. Derigennem forandres ens livsfortælling til at være en beretning om Guds frelse. Dermed bliver ordet i denne forståelse noget af det, der gør kirken til en distinkt entitet i verden.

På den måde får ordet som grundfortællingen et oplærende og opbyggende aspekt, idet den fortæller evangeliet og former kirkens virkelighedsforståelse.³⁹ Samtidig rummer denne forståelse også et missiologisk motiv, idet ordet netop indbyder til at blive en del i Guds fortælling.⁴⁰

3.4. Ordet som kirkekendetegn

Den præsenterede forståelse af ordet som kirkekendetegn i en luthersk postkonstantinsk ekklesiologi vil kunne have forskellige følger.

Forståelsen af ordet som udtryk for Kristus selv i kirken bør først og fremmest bringe glæde og forventning, når det kristelige folk samles omkring ord og sakramenter, fordi de kan forvente at møde ham, der har kaldt, helliget og sendt dem. Samtidig bør denne forståelse fordre respekt, lydighed og underlæggelse overfor ordet, idet det er Kristus selv som herre og Gud, der møder dem i ordet. Denne forståelse af ordet vil forhåbentlig også medføre, at kirken som et folk bliver fornyet i iver efter oplæring, fordybelse og søge det daglige møde med de bibelske skrifter.

Forståelsen af ordet som det ydre talte ord vil medføre større bevidsthed om det ydre ords bredde – det er ikke blot forkyndelse, og om dets dobbelte sigte – det er til opbyggelse og mission.

³⁸ Stanley Hauerwas, *The Peaceable Kingdom: A Primer in Christian Ethics*, (Notre Dame, Indiana: SCM Press, 1983), 70.

³⁹ Jeppe B. Nikolajsen og Lasse H. Iversen, “Den missionale kirke i et pluralistisk samfund” i: *Missional kirke – en introduktion*, redigeret af Jeppe B. Nikolajsen., (Fredericia: Kolon, 2012), 137-138.

⁴⁰ Newbigin, *The Gospel in a Pluralist Society*, 128.

Forståelsen af ordet som grundfortællingen vil desuden være en udfordring for både kirken og samfundet, idet dette er et radikalt og anderledes udgangspunkt for virkelighedsforståelsen end sekularismen eller andre trosretninger tilbyder.⁴¹

4. Sakramenterne og kirken

Dåben og nadveren er som sagt de bærende elementer i en evangelisk-luthersk gudstjeneste sammen med ordet, men den dominerende forståelse af disse er ofte mangelfuld. For eksempel er forståelsen af dåben som frelsesmiddel og som indlemmelse i Guds folk er ikke den mest udbredte. På samme måde er forståelsen af nadveren som realpræsens og dens sendelsesmotiv ukendt for mange. Men dåb og nadver er kirkekonstituerende elementer og har et vitaliserende potentiale for kirkens selvforståelse. Derfor bør en luthersk postkonstantinsk forståelse af dem som frelsesmidler og vigtige kirkekendetegn konstrueres.⁴²

4.1. Dåben

Dåben er som sagt et sakramente og indlemmelsen i Guds folk. Dåben indeholder både et tegn – den nye pagts tegn, en betydning af tegnet – dåben som et nådesmiddel og frelsesmiddel, samt troen på dåbens virkning, som er de kristnes håb.⁴³ Disse aspekter af dåben regner jeg for afgørende for en luthersk postkonstantinsk forståelse af dåben.

4.1.1. Dåbens tegn

Dåbens tegn indeholder både, at mennesket neddykkes, og at mennesket drages op af vandet.⁴⁴ Neddykningen er et tegn på, at det gamle syndige menneske druknes, og når man drages op af vandet, er det et tegn på det nye hellige menneskes fødsel.⁴⁵ Siden dåben er et sakramente, viser tegnet hen til en virkelig guddommelig frelseshandling. Dåben er også et kendetegn på kirken, idet dåben er synlig indlemmelse i Kristi folk.⁴⁶

⁴¹ Newbiggin, *The Gospel in a Pluralist Society*, 95-99; 128.

⁴² I sakramenteforståelsen udfordres syntesen mellem Luther, Yoder og Newbiggin, eftersom Yoder har en symbolsk sakramenteforståelse, Newbiggin ikke præciserer, hvorledes han forstår sakramenternes natur, og Luther har en sakramental forståelse. Derfor vil Luther være den primære kilde til konstruktionen af en luthersk postkonstantinsk sakramenteforståelse, mens de andre kun vil blive brugt i moderat henseende.

⁴³ Martin Luther, "En sermon om dåben" i: *Luthers skrifter i udvalg: Bind 1: De Reformatoriske Hovedskrifter*, oversat af Niels Henning Borup, (København: Gads forlag, 1962), 114.

⁴⁴ Siden der i den danske evangelisk-lutherske kirketradition ikke foregår fuld neddykning af mennesket, så mener jeg, at tegnets klarhed svækkes. Dette betyder ikke, at sakramentet er ugyldigt eller ufuldstændigt.

⁴⁵ Martin Luther, "En sermon om dåben", 114.

⁴⁶ Luther, "En sermon om dåben", s. 114.

Dåbens tegn har desuden et sjælesørgerisk perspektiv, idet påmindelsen om dåben kan bruges til at trøste og give håb til den kristne, der har syndet, er anfægtet, svag i troen eller tvivler.⁴⁷

4.1.2. Dåbens betydning

Dåbens tegn viser hen til den konkrete usynlige frelseshandling, hvor Gud helliger og retfærdiggør den døbte og indlemmer denne i sit folk.

Helligelse og retfærdiggørelse betyder først og fremmest, at Gud indleder skabelsen af et nyt menneske i den døbte, giver Helligånden og indleder dødelsen af den døbtes onde natur og synder.⁴⁸ Ved dåben gives der del i Kristi død og opstandelse og dermed del i den retfærdighed, som Jesus Kristus har sikret. Dåben er således indgangen til en livslang åndelig dåb og begyndelsen på den kristnes liv.⁴⁹

Dåben betyder også, at Gud indgår den samme pagt med den døbte som med alle andre kristne, og dermed bliver den døbte indlemmet i Guds folk, de døbtes fællesskab. Dåben er således indtrædelsen i et nyt samfund, de helliges samfund.⁵⁰ Gud giver dåben som et tegn på, at dette folk er forbundet til ham, og han knytter frelsesløfter til dette bånd.⁵¹ Dåben har dermed et afsondrende aspekt, idet den døbte bliver en del af et særskilt og distinkt folk.

Dåben betyder også, at den døbte bliver medlem på Kristi legeme. Denne forståelse af dåben antyder for det første den frelsende forbindelse til Jesus Kristus, som sker i dåben. For det andet indikerer forståelsen, at den døbte har et formål, ligesom et lem på et legeme har det.⁵² Dåben har altså et missionalt sigte i den forståelse, at den døbte ved at blive medlem på Kristi legeme, dermed bliver medaktør i Guds mission for verden.⁵³

Dåben betyder også forpligtelse. Dåben er som allerede nævnt en pagt mellem Gud og den døbte. Denne pagt er dog ikke ensidig. Gud giver løfter om frelse ved dåb og tro, men samtidig forpligter mennesket sig på at fortsætte den livslange indre kamp og ydre kamp, som Gud har indledt.⁵⁴

⁴⁷ Luther, "En sermon om dåben", 118-119.

Og: Nikolajsen og Iversen, "Mod en missionar luthersk ekklesiologi", 172-173.

⁴⁸ Luther, "En sermon om dåben", 117.

⁴⁹ Nikolajsen og Iversen, "Mod en missionar luthersk ekklesiologi", 172-174.

⁵⁰ John Howard Yoder, *Body politics: five practices of the Christian community before the watching world*. (Scottsdale: Herald Press, 1992), 32.

⁵¹ Mark 16,16.

⁵² 1 Kor 12,12-30.

⁵³ Newbiggin, *The Household of God*, 69.

Og: Nikolajsen og Iversen, "Mod en missionar luthersk ekklesiologi", 173.

⁵⁴ Luther, "En sermon om dåben", 118.

Denne kamp kan kaldes helliggørelse; at mennesket igennem livet bliver mere og mere helligt gennem Guds nåde og Helligånden. Disse gives altså som udrustning af mennesket i dåben. Guds nåde skal således skabe frimodighed til at fortsætte kampen trods udfordringer eller nederlag. Nåden skal bevare den døbte fra at paralyseres af angst over at fejle i denne kamp, idet Gud har givet et løfte om, at tro og dåb er nødvendige til frelse, ikke personlig sejr i kampen mod synden.

Helligånden både skaber og fornyer troen, samt trøster den døbte. Dermed udruster Helligånden den døbte til at leve som Guds udsending i verden, altså både i den indre og ydre kamp mod synd og ondskab.⁵⁵ Helliggørelse består således både af en indre samvittighedskamp og ydre handlinger.⁵⁶ Dette skal ikke forstås som, at dåben fordrer retfærdiggørende gerninger, men at handlinger og valg, der viser, hvem den døbte tilhører, og hvem den døbte søger at bekæmpe, kan forventes som en naturlig følge af dåben.

4.1.3. Dåbens håb

Troen på dåben indeholder en tro på dens virkning. Denne tro skal fungere som et hvilested, et holdpunkt, samt en kilde til frihed og kraft for de døbte, fordi den døbte med begrundet håb bliver mindet om, at Gud har vist sin kærlighed i Kristus. Desuden har Gud som en del af pagten lovet ikke at dømme den døbte efter dennes gerninger, men i stedet udslette synden i den døbte og lade syndens magt i verden møde sit endeligt.⁵⁷ Dette er den kristne kirkes håb, tro og styrke, som dåben skal minde om i tider med lidelse, forfølgelse, anfægtelse, tvivl og når de døbte falder i synd.

Troen på dåben indeholder også forståelsen af den som en virkningsfuld forsmag på en kommende virkelighed. Når Luther kan sige, at dåbens virkning ikke er fuldbyrdet før den legemlige død, så er det for at påpege, at vores dåb peger hen på vores legemlige død og opstandelse, hvor de døbte vil genopstå til et evigt liv i en syndfri verden.⁵⁸

4.1.4. Dåben som kirkekendetegn

Den præsenterede forståelse af dåben som sakramente og som kirkekendetegn kan have forskellige følgevirkninger på kirkens selvforståelse og samfundets syn på kirken.

⁵⁵ Nikolajsen og Iversen, "Mod en missional luthersk ekklesiologi", 173.

⁵⁶ Matt 25,40.

⁵⁷ Luther, "En sermon om dåben", 120.

⁵⁸ Luther, "En sermon om dåben", 116-117.

Dåben vil for det første være frisættende for kirken, fordi dåben i denne forståelse forkynder og giver Guds kærlige helligende pagt, hvilket vil sige retfærdiggørelse og indlemmelse i Guds folk.

Dåben er også frisættende og opmuntrende som grundlag for mission, fordi det døbte folk ikke skal fortvivles over deres mangelfuldhed eller fejl, men frimodigt udfordre sig på at forsøge at leve som Guds udsendinge.

Dåben som et særkende ved Guds folk vil desuden styrke kirkens enhed, idet dåb i den treenige Guds navn anerkendes af alle kirkeretninger, og dermed skaber grundlag for økumenisk fællesskab.

Den præsenterede dåbsforståelse vil desuden være en udfordring til både Guds folk og samfundet, fordi dåben dermed har et ekskluderende aspekt. Dåben skal ligesom ordet ikke skilles fra sin kontekst og er derfor forbeholdt kirken. Dette er nødvendigt for at sikre sig mod både sekterisk forståelse af dåben og mod afsvækkelse af dåbens betydning. Som følge af denne forståelse bør dåbsoplæring, forældreoplæring, konfirmation og offentlig bekendelse af troen blive en forudsætning og et krav for at kunne modtage dåbssakramentet. Ikke for at Guds folk skal bruge disse til at nægte nogen dåben, men fordi kendskab til dåbens løfter, betydning og forpligtelse er en nødvendighed. Guds folk skal sikre sig, at dåben ikke misforstås som indgangen til et jordisk parallelsamfund, men derimod som indlemmelsen i et folk af udsendinge, der har til hensigt at tjene og forkynde håb for de marginaliserede i samfundet og være en relevant profetisk røst overfor samfundsledere. Det er en misforståelse, at fordi kirken ikke har til opgave at nægte nogen Guds nåde og frelse, så må den ikke stille krav. For både kirkens og samfundets skyld så har kirken pligt til at sikre, at dåbens tegn, betydning og tro kendes, for at forhindre misforståelser, der enten vil gøre dåben til en indlemmelse i et afsondret parallelsamfund eller til et af samfundets kulturhistoriske overgangsritualer.

4.2. Nadveren

Nadveren er ligesom dåben et sakramente og et nådesmiddel, der er eksklusivt tilknyttet Guds folk. Det er et måltid, som opretholder fællesskabet med Kristus og styrker Guds folks fællesskab, som indledes i dåben. Nadveren indeholder ligesom dåben både tegn, betydning og tro. Alle tre aspekter regner jeg for essentielle for en luthersk postkonstantinsk forståelse af nadveren som kirkekendtegn.

4.2.1. Nadverens tegn

Nadverens tegn indeholder indstiftelsesordene, samt uddelingen og modtagelsen af brødet og vinen. Indstiftelsesordene er Kristi egne ord og skaber, hvad de siger uafhængigt af hvem, der siger dem.⁵⁹ Nadveren som et måltid der gives og modtages fastholder de døbte i et fællesskab med hinanden.

Nadveren er dermed både et tegn på fællesskab med Kristus og et tegn på Guds folks fællesskab. Disse to kan ikke adskilles, da fællesskabet med Kristus medfører fællesskab med Guds folk. Men nadveren er som sakramente mere end et tegn på fællesskab med Kristus. Den er reelt fællesskab med Kristus, idet han er virkeligt til stede i nadveren under brødet og vinen. Dermed er nadveren et frelsesmiddel, hvor den der modtager sakramentet bliver forbundet med Kristus selv.⁶⁰

4.2.2. Nadverens betydning

Nadverens tegn viser ligesom dåbens tegn hen til, at Gud helliger sit folk. Nadveren helliger ved at formidle Guds nåde og forkynde evangeliet, som er muligheden for at få del i denne nåde.

Helligelsen betyder, at nadveren er et retfærdiggørende frelsesmiddel, som Gud bruger til at minde sit folk om deres tilhørsforhold til Kristus. Det er dog ikke blot en påmindelse, men også en virkelig handling, hvor den frelsende forbindelse til Kristus knyttes gennem modtagelsen af hans legeme og blod. Ved modtagelsen forenes kristne med Kristus og opretholdes som en del af Guds folk. Nadveren har derfor en særlig plads i Guds folk, fordi den formidler, indprenter og opbygger den enkles forhold til Kristus og til Guds folk.⁶¹

Helligelsen af Guds folk i nadveren betyder også, at den er et særligt kendetegn ved Guds folk.⁶² Nadveren må forstås som et fællesskabsopbyggende måltid. Dette måltid skal deles ofte for at styrke Guds folks fællesskab og samtidig tilskynde til at blive en del af dette fællesskab. Derfor bør nadveren og dens betydning ikke holdes hemmelig, da det blot vil medføre mistænkeliggørelse og forhindre nadverens budskab i at blive forkyndt. Hvis nadvermåltidet bruges i de offentlige forsamlinger, bør nadverens betydning for det første forkyndes forinden. For det andet bør man ikke nægte nogen mulighed for at modtage sakramentet, da det ikke er kirkens plads at nægte frelse til de, som kommer og beder om den.⁶³

⁵⁹ Luther, "Om koncilierne og kirken", 394-395.

⁶⁰ Martin Luther, "En sermon om Kristi legemes sakramente og om broderskaberne" i: *Luthers skrifter i udvalg: Bind 1: De Reformatoriske Hovedskrifter*, oversat af: Lomholt-Thomsen, M., (København: Gads forlag, 1962), 138.

⁶¹ Newbiggin, *The Household of God*, 70.

⁶² Luther, "Om koncilierne og kirken", 394.

⁶³ Luk 18,16.

Hvis man bruger nadvermåltidet i de offentlige forsamlinger, bør man anse enhver, som ønsker at modtage sakramentet efter, at dets betydning er blevet forkyndt som et menneske, der ønsker at blive forbundet til Kristus og blive en del af kirken. Men siden man i de private kristelige forsamlinger er indstillet på i indbyrdes kærlighed at underlægge sig hinanden kan det komme på tale at bedrive kirketugt i forbindelse med nadveren, så at muligheden for at være en del af nadverfællesskabet udskydes til efter et skriftemål.⁶⁴

Nadverens helligelse betyder også, at Guds folk helliges med et formål udover frelsen, altså med et missionalt hensyn til at være Guds udsendinge. Nadvermåltidet både indbyder til fællesskabet med Gud og sender samtidig folket ud med fornyet kraft, styrke, indbyrdes kærlighed og samhørighedsfølelse.⁶⁵ Nadveren er således et kærlighedsmåltid, der især skal styrke den indbyrdes kærlighed: "Thi den, der vil være med til at nyde, han må også være med til at yde og gengælde kærlighed med kærlighed."⁶⁶ Mødet med denne kærlighed i nadveren medfører også kærligt tjenersind overfor samfundets marginaliserede og mod til kærligt at udfordre samfundsledere til at varetage deres gudgivne opgave med at skabe orden og opretholde retfærdighed.⁶⁷

4.2.3. Nadverens håb

Troen på nadverens virkning indgyder håb i Guds folk, ligesom troen på dåben gør det. Håbet i nadveren består i at fatte tillid til, at det enkelte medlem har del i Kristi stedfortrædende soningsoffer. Dermed gør troen på nadveren den til en forsmag og foregribelse af den kommende forening med Kristus. Troen på nadveren er i denne forståelse et fællesskabsmåltid, der styrker, trøster og påmindrer de troende om deres eskatologiske håb.⁶⁸

4.2.4. Nadveren som kirkekendetegn

Den præsenterede forståelse af nadveren som sakramente og som kirkekendetegn kan få stor betydning for såvel kirkens selvforståelse som samfundets syn på kirken.

Denne forståelse af Kristi realpræsens i nadveren medfører kolossal udfordring for kirken, fordi det er et brud med at lade videnskab og falsificeringsprincip være grundlaget for virkelighedsforståelsen.

⁶⁴ Luther, "Den tyske messe", 79-80.

⁶⁵ Nikolajsen og Iversen, "Mod en missional luthersk ekklesiologi", 175.

⁶⁶ Luther, "En sermon om Kristi legemes sakramente og om broderskaberne", 131.

⁶⁷ Rom 13,1-6.

⁶⁸ Luther, "En sermon om Kristi legemes sakramente og om broderskaberne", 138-139.

Kirken skiller sig dermed klart ud ved primært at tage afsæt i de bibelske skrifter i stedet. Fordi disse principper højagtes som primære kilder til viden i størstedelen af samfundet, vil nadverforståelsen medføre forargelse og hån.

Denne forståelse af Kristi realpræsens i nadveren kan desuden også styrke Guds folk, idet bevidstheden om at nadveren er et fællesskabsmåltid styrker den indbyrdes kærlighed og er opmuntrende. Denne forståelse af nadveren kan således også have en dragende effekt for nogle af dem, som hører eller ser dette måltid.

Det hyppigt delte nadvermåltid kan ligeledes fastholde og styrke Guds folk i håbet om foreningen med Kristus. Dette håb er ikke kun opbyggende, men er også udsendende, idet Guds folk mindes om, at denne verden er på vej mod sit endeligt, og at de er udsendt med et løfterigt og håbefuldt budskab.

Ligesom denne forståelse af nadveren vil have en frastødende effekt på nogle, så vil den også have en dragende effekt på andre. Når nadveren forkyndes som forening med den almægtige, kærlige, opofrende Gud og mulighed for genforening med ham, så taler dette ifølge kristelig antropologi til nogle basale menneskelige længsler om forening med dets skaber. Denne nadverforståelse rummer således at mennesker kaldes til, i lyset af kirkens grundfortælling og med nadveren som et indlæringsmiddel, at opdage deres sande identitet - hvem Gud skabte dem til at være og kende deres formål.⁶⁹

5. Nøglemagten

Nøglemagten, som en kirkelig myndighed til at løse og binde synd, regnes i dag for en kontroversiel forældet ordning og er ubrugt i størstedelen af dansk kirkeliv. En af grundene til at nøglemagten forstået som skriftemål og kirketugt afvises er, at formaning forveksles med fordømmelse. Denne misforståelse beror på kirkens fejlagtige forståelse af nøglemagten og uagtsomme forvaltning. En anden grund til at nøglemagten forekommer forældet og meningsløs er, at kirken som en samfunds-institution i et pluralistisk og postkonstantinsk samfund ikke har myndighed og taleret til at udfordre privat etik og livsførsel, men snarere har pligt til at rumme hele samfundet.

Ikke desto mindre er nøglemagten et kendetegn ved det kristelige folk i de bibelske skrifter⁷⁰, oldkirken⁷¹ og hos Luther.⁷²

⁶⁹ Hauerwas, *The Peaceable Kingdom*, 108.

⁷⁰ Matt 18,15-18

⁷¹ Den Store Danske, *Kirketugt*, (set d. 16.05 2013)

http://www.denstoredanske.dk/Sprog,_religion_og_filosofi/Religion_og_mystik/Oldkirken/kirketugt

Derfor og fordi nøglemagten er afgørende for kirkens indre liv vil en luthersk postkonstantinsk ekklesiologi indeholde en forståelse af nøglemagten som et kirkeligt ordningsmiddel og kirkekendtegn.

5.1. Et ordningsmiddel

En luthersk postkonstantinsk forståelse af nøglemagten baseres på Kristi påbud til sine disciple om, at de skal løse og binde en broder fra sine synder med hans autoritet.⁷³ Nøglemagten skal derfor bruges i indrekirkelige forhold til at løse den angrende synder og binde den ubodfærdige.⁷⁴

Nøglemagten som et ordningsmiddel hænger da sammen med, at kirken er et særligt, helligt, kristeligt folk. For ligesom lovgivning og samfundsetik er forskellig fra nation til nation, således har også Guds folk en bestemt etik, som de ved indlemmelsen forpligter sig på at følge. Denne etik består af livsmønstre og forskrifter som Kristus fordrer af alle, der ønsker at følge ham og være hans folk.⁷⁵ Nøglemagten er således en ordening og livsmønster, der sikrer Guds folks kristelige levevis, ved at de gensidigt forpligter sig på at underlægge sig hinanden i indbyrdes kærlighed.⁷⁶ Dermed sikrer nøglemagten, at Guds folk er kendetegnet ved, at de tilgiver, forsoner sig, formaner og irettesætter.⁷⁷

5.2. Nøglemagtens brug

I denne forståelse af nøglemagten bliver den et helligende redskab for Guds folk. Derfor bør man, for at nøglemagten ikke skal blive misforstået eller misbrugt som et redskab til fordømmelse for det første varetage nøglemagten i de små private kristelige forsamlinger, hvor man kender hinanden bedst og den indbyrdes kærlighed er stærkest.⁷⁸ Dermed ikke sagt at nøglemagtens brug skal være hemmeligholdt for nogen.

⁷² Luther, "Om koncilierne og kirken", 395-396.

⁷³ Matt 18,15-18.

⁷⁴ Bonhoeffer, *Efterfølgelse*, 214-216.

⁷⁵ Der hentydes blandt andet til: Kristi bud om fjendekærlighed og næstekærlighed (Matt 5,38-48), buddet om at den stærke skal være den svages tjener (Mark 10,42-45), buddet om at acceptere lidelse og forfølgelse af ens egen person (Matt 16,24-26), buddet om at beskytte og hjælpe de svage og marginaliserede i samfundet (Matt 25,34-36).

⁷⁶ Nikolajsen, *Redefining the Identity of the Church*, 150-151.

⁷⁷ Nikolajsen, *Redefining the Identity of the Church*, 148-152.

⁷⁸ Luther, "Den tyske messe", 80.

For det andet forstås nøglemagtens løsende midler som det private og offentlige skriftemål.⁷⁹ Nøglemagtens ordning sigter således ikke til at være straffende, men formålet er at genoprette forholdet mellem den, der har syndet og den, der er blevet syndet imod.⁸⁰ Altså er nøglemagtens hensigt at genoprette de kristnes indbyrdes forhold og den kristne levevis.

For det tredje forstås nøglemagtens bindende autoritet som kirketugt. Kirketugt er, at den ubodfærdige synder bindes til sin synd gennem afsløring, formaning og irettesættelse. Denne autoritet bruges i tilfælde af, at et medlem nægter at søge tilgivelse for en overtrædelse, hvad enten det er overfor Gud eller et andet menneske. Kirketugten kan få forskellige følger, såsom udelukkelse fra deltagelse i nadvermåltidet indtil overtrædelsen er angret og bekendt eller udelukkelse af menighedens fællesskab.⁸¹ Udelukkelse fra nadverfællesskab eller af menighedens fællesskab bør forstås som, at menigheden afslører den uomgængelige konsekvens af vedkommendes handlinger. Denne har dømt og afskåret sig selv fra fællesskabet ved ikke at ville angre og søge tilgivelse overfor den forurettede.⁸² Udelukkelse fra menighedens fællesskab betyder i den luthersk postkonstantinske forståelse ikke social udelukkelse eller ukærlig behandling, men at vedkommende ikke længere har myndighed i Guds folk. Vedkommende har umuliggjort, at andre skulle kunne underlægge sig denne ved selv at nægte at følge denne ordning. Såfremt den der gennemgår kirketugt hører advarslene, omvender sig og bekender sine synder, skal denne offentligt indsættes og modtages i kirken som en hjemvendt søn.⁸³

I denne forståelse bør nøglemagtens brug og ordning være et synligt kirkekendtegn i en luthersk postkonstantinsk ekklesiologi.

5.3. Nøglemagten som kirkekendtegn

Den præsenterede forståelse af nøglemagten vil ligesom de andre kirkekendtegn kunne have forskellige følger for kirkens selvforståelse og for samfundets syn på kirken.

Denne forståelse af nøglemagten og dens brug vil kunne være afgørende som en ordning, der fastholder og sikrer kirkens egenart, selvforståelse, etiske forskrifter og livsmønstre i et pluralistisk og postkonstantinsk samfund, fordi der tilbydes andre mere tillokkende måder at forstå sig selv på, leve på, tænke på og handle på end den kristelige levevis.

⁷⁹ Luther, "Om koncilierne og kirken", 395-396.

⁸⁰ Yoder, *Body politics*, 2-3.

⁸¹ Bonhoeffer, *Efterfølgelse*, 215-218.

⁸² Bonhoeffer, *Efterfølgelse*, 218.

⁸³ Den Store Danske, *Kirketugt*, (sidst set d. 16.05 2013)

http://www.denstoredanske.dk/Sprog,_religion_og_filosofi/Religion_og_mystik/Oldkirken/kirketugt

En ret brug og forståelse af nøglemagten vil desuden kunne sikre mod både antinomisme og legalisme i kirken. Dermed vil denne forståelse af nøglemagten og dens brug kræve, at kirkens forkyndelse af lov og evangelium er forståelig, klar og utvetydig. For hvis lov og evangelium ikke forkyn- des sådan, så vil nøglemagten let kunne føre kirken og hele dens forkyndelse i en lovisk og for- dømmende retning.⁸⁴

Forståelsen af nøglemagten og dens brug vil desuden få betydning for det omgivende sam- funds syn på kirken. Nogle vil tage afstand, fordi den gensidige underlæggelse og forpligtigelse står i modsætning til samfundets grundlæggende forståelse af det gode liv. Andre vil, fordi denne ord- ning synliggør og kendetegner kirken, blive draget af, at grundlaget for det kristne folks indbyrdes forhold og den kristelige levevis er indbyrdes kærlighed, tilgivelse, forsoning og respekt.

6. Korset

Korset som kirkekendetegn er ikke en del af den dominerende kirkeforståelse i samfundet, blandt andet fordi kirken hidtil har været forstået som et statssikret trossamfund og en stærk samfundsinsti- tution. Årsagen til at korset er inkluderet i opgaven er for det første, fordi korset som kirkens grundvilkår og som kirkens villighed er et kirkekendetegn i de bibelske skrifter.⁸⁵ For det andet for- di dette kendetegn vil få betydning for kirkens selvforståelse og dens måde at møde udfordringerne i et pluralistisk og postkonstantinsk samfund.

Korset skal først og fremmest forstås som kirkens grundvilkår. Lidelse, uretfærdig behandling og forfølgelse er således ikke et krav fra Gud, men en konsekvens som Guds folk advares om.⁸⁶ Dette grundvilkår hænger sammen med, at Guds folk er taget ud af verdens herredømme, hvorfor det møder samme grad af fjendskab fra verden, som Gud selv møder.⁸⁷

Eftersom korset ikke kan være et krav for at være indlemmet i Guds folk, så må korset som kirkekendetegn også forstås som villigheden til at lide og blive forfulgt. Denne villighed hænger sammen med kirkens ønske om at følge Kristi eksempel, livsmønster og forskrifter. I forståelsen af korset som villighed har det kristelige folk en forpligtelse i mødet med sit kors, fordi det også her skal søge at efterligne Kristi forbillede.

⁸⁴ Bonhoeffer, *Efterfølgelse*, 214-215.

⁸⁵ Matt 5,11-12; Matt 10,16-38; Mark 13,9-13; ApG 7,54-59; ApG 8,1-4.

⁸⁶ Nikolajsen, *Redefining the Identity of the Church*, 152-153.

⁸⁷ Joh 15,18-21.

Guds folk skal altså møde al uretfærdighed, der gøres mod dem på grund af deres tro, med den samme tilgivelse, kærlighed og tjenersind som Kristus.⁸⁸ Så fordi Guds folk ønsker at være til stede i verden, være trofaste, holde fast ved de bibelske skrifter og have Kristus som herre uanset følgerne, så vil det medføre lidelse, uretfærdighed, undertrykkelse og forfølgelse.⁸⁹

Årsagen til denne villighed må derfor hverken stamme fra helvedsfrygt, enfoldighed eller religiøs hjernevask, men derimod skal det personlige møde med Kristus og det håb, som mødet har affødt være årsagen til, hvorfor Guds folk vil være udholdende, lydige og håbefulde i lidelse og forfølgelse.

6.1. Korset som kirkekendetegn

Den præsenterede forståelse af korset som kirkens grundvilkår og villighed er et kirkekendetegn, der kan få flere følger for kirken i et pluralistisk og postkonstantinsk samfund.

I denne forståelse af korset vil kirken, når den bliver bevidst om lidelse og forfølgelse som sit grundvilkår, blive forandret i sin selvforståelse. Den kan ikke længere forstå sig som en magtfuld samfundsinstitution, men må i stedet se sig selv som et marginaliseret og svagt folk.

Denne forståelse af korset vil også være et tydeligt kendetegn på kirkens egenart i forhold til andre religioner og livsanskuelser, idet den ikke vil reagere, som alle andre regner det naturligt.

Denne forståelse af korset vil desuden have følger for samfundets syn på kirken. For det første vil kirken, når den er kendetegnet ved at være et fællesskab af lidende og forfulgte, være i direkte modsætning til den dominerende opfattelse af, at religion og spiritualitet er tilvalg, der kan bruges til at forbedre livskvalitet. For det andet vil kirkens villighed til at opleve lidelse og forfølgelse som et kendetegn på kirken, medføre, at kirken må forstås som disciple der følger Jesu eksempel.⁹⁰ Dermed kan kirken ikke længere misforstås som et helt samfund, et land eller en kulturhistorisk samfundsinstitution. Man vil i stedet opdage, at kirken er et konkret folk, som er rørende synlige, idet de er villige til at påtage lidelse, uretfærdighed og forfølgelse for deres tro.⁹¹ Denne villighed vil være tankevækkende og forhåbentlig dragende.

⁸⁸ Luther, "Om koncilierne og kirken", 405-406;

⁸⁹ Nikolajsen, *Redefining the Identity of the Church*, 152.

⁹⁰ Nikolajsen, *Redefining the Identity of the Church*, 153.

⁹¹ Højlund, *Luthers kirkeforståelse i økumenisk lys*, 62.

7. Konkluderende opsummering

Baggrunden for konstruktionen af en luthersk postkonstantinsk kirkeforståelse har været, at den evangelisk-lutherske kirke i Danmark er i krise, fordi den dominerende kirkeforståelse gør den uforlignelig med dens kommende tilværelse som en religiøs minoritet og dårligt rustet i mødet med udfordringerne i et pluralistisk og postkonstantinsk samfund.

Det er i denne opgave blevet påvist, at konstruktionen af en luthersk postkonstantinsk ekklesiologi betyder, at de centrale aspekter ved luthersk ekklesiologi kan bibeholdes, idet disse vil være revitaliserende midler for kirkens selvforståelse, når de udbygges. Inddragelsen af Newbigin og Yoder har derfor været afgørende, fordi de begge bidrager med en betoning af kirkens distinkthed og en genopdagelse af kirkens missionale identitet. Desuden vil en luthersk postkonstantinsk ekklesiologi ikke medføre, at forståelsen af ordet og sakramenterne som nådesmidler og frelsesmidler må opgives, men tværtimod at denne stadfæstes som nødvendig for kirken i et pluralistisk og postkonstantinsk samfund.

7.1. Følgerne af en luthersk postkonstantinsk kirkeforståelse

Den præsenterede forståelse af kirken som et folk der er kendetegnet ved ordet, sakramenterne, nøg-lemagten og korset vil have flere følger.

For det første vil forståelsen af kirken som et distinkt folk få indflydelse på kirkens selvforståelse, samt alle andre ekklesiologiske aspekter. Denne selvforståelse vil også medføre et opgør med forståelsen af kirken som en kulturhistorisk samfundsinstitution.

For det andet vil betoningen af kirken som et folk af udsendinge betyde, at kirken atter bliver bevidst om forholdet mellem ekklesiologi og missiologi; kirkens identitet og formål. Denne forståelse af kirken vil ligesom kirken som et distinkt folk influere forståelsen af alle andre ekklesiologiske aspekter. Desuden vil den medføre, at forståelsen af mission må redefineres, fordi mission er selve Guds folks liv og tilværelse.

For det tredje vil forståelsen af kirken som et folk, der forsamles offentligt og privat, kunne medføre, at kirken må lade sig udfordre til at målrette sine forsamlinger og grundigt gennemtænke liturgi, indhold og form efter den tilsigtede målgruppe. At det er Helligånden der opbygger og virker tro skal være til trøst og skabe frimodighed, men ikke fungere som en undskyldning for at lade forsamlingerne være uforståelige eller irrelevante for tilhørerne.

For det fjerde vil denne forståelse af ordet betyde, at ordet som et nådesmiddel stadfæstes. Ordet som kirkens grundfortælling vil medføre, at kirken primært forstår sig selv og verden ud fra de bibelske skrifter. Samtidig vil det være et nyttigt og positivt sprogbrug, der beskriver mission som at lede mennesker ind i Guds fortælling.

For det femte vil denne forståelse af dåben som et helligende og retfærdiggørende sakramente blive stadfæstet og dåben forstået som indlemmelsen i Guds folk vil blive betonet. Denne forståelse af dåben vil medføre at dåben anses for kirkekonstituerende og som et særligt kendetegn på kirken. Dette vil desuden gøre op med forståelsen af dåben som et kulturhistorisk overgangsritual.

For det sjette vil denne forståelse stadfæste nadveren som et helligende og frelsesformidlende sakramente og betone den som et fællesskabsmåltid. Nadveren vil således betyde samhørighed og derfor være opbyggende for kirken.

For det syvende vil denne forståelse af nøglemagten som et helligende ordningsmiddel medføre, at den særlige kristelige etik sikres gennem gensidig underlæggelse, og at kirken vil blive kendetegnet ved at have tilgivelse og forsoning, irettesættelse og formaning som grundlæggende for deres relationer.

For det ottende vil denne forståelse af korset medføre et brud med forståelsen af kirken som et sikret trossamfund og en magtfuld samfundsinstitution. Og korset som kirkekendetegn vil dermed betyde, at kirken må forstå sig selv som et svagt og tjenende folk.

Således vil disse centrale aspekter af klassisk luthersk ekklesiologi fortsat kunne være konstituerende kendetegn og samtidig være revitaliserende på kirken i en postkonstantinsk luthersk kirkeforståelse.

8. Bibliografi

8.1. Bachelorfagets pensum

Andersen, S., 1995. *Løgstrup*. Frederiksberg: Anis. 49-105.

Andersen, S., 2003. *Som dig selv. En indføring i etik*. Frederiksberg: Anis. 119-144.

Bennett, K.D. og Nikolajsen, J.B., (artikel under udgivelse). *The Practice of Pluralism: Jeffrey Stout and Abraham Kuyper on Religion and Civil Solidarity*. 1-18.

Henriksen, J-O. og Krogseth, O., 2001. *Pluralisme og identitet: Kulturanalytiske perspektiver på nordiske nasjonalkirker i møte med religiøs og moralsk pluralisme*. Oslo: Gyldendal Akademisk. 15-24, 27-37, 67-82.

Lazareth, W.H., 2001. *Christians in Society: Luther, the Bible and Social Ethics*. Minneapolis: Fortress Press. 58-138.

Luther, M, 2006. *Om den verdslige øvrighed*, på dansk ved: Andersen, S. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag. 74-187.

Midtgaard, S.F., 2009. "John Rawls" i: *Klassisk og moderne politisk teori*, redigeret af Heine Andersen og Lars Bo Kaspersen, 2009. København: Hans Reitzels Forlag. 695-706.

Mortensen, V., 2011. "At affinde sig med pluralismen er åndelig dovenskab. Løgstrup og det multi-religiøse" i: *Menneskets ondskab og livets godhed: Løgstrups filosofi om tilværelsen*, redigeret af Rabjerg, B. & Pedersen, R.D. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag. 162-169.

Murray S., 2004. *Post-Christendom: Church and Mission in a Strange New World*. Carlisle: Pater-noster. 1-22.

Newbigin, J.E.L., 1994. "By What Authority" i: *A Word in Season: Perspectives on Christian World Missions*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company. 80-97.

Newbigin, J.E.L., 1994. "The Cultural Captivity of Western Christianity as a Challenge to a Missionary Church" i: *A Word in Season: Perspectives on Christian World Missions*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company. 66-79.

Nikolajsen, J.B., 2011. "Den lutherske teologi og det multikulturelle samfund" i: *Dansk Tidsskrift for Teologi og Kirke* 38, nr. 3. 1-3.

Nikolajsen, J. B., 2010. *Redefining the Identity of the Church: A Constructive Study of the Post-Christendom Theologies of Lesslie Newbigin and John Howard Yoder*. Oslo: Menighedsfakultetet. 3-24.

- Nikolajsen, J. B., 2010. *Redefining the Identity of the Church: A Constructive Study of the Post-Christendom Theologies of Lesslie Newbigin and John Howard Yoder*. Oslo: Menighedsfakultetet. 27-103.
- Nikolajsen, J. B., 2010. *Redefining the Identity of the Church: A Constructive Study of the Post-Christendom Theologies of Lesslie Newbigin and John Howard Yoder*. Oslo: Menighedsfakultetet. 107-186.
- Nikolajsen, J.B. og Iversen, L.H., 2012. "Den missionale kirke i et pluralistisk samfund" i: *Missional kirke – en introduktion*, redigeret af Jeppe B. Nikolajsen, 2012. Fredericia: Kolon. 127-144.
- Nikolajsen, J.B. og Iversen, L.H., 2012. "Mod en missional luthersk ekklesiologi" i: *Missional kirke – en introduktion*, redigeret af Jeppe B. Nikolajsen, 2012. Fredericia: Kolon. 167-178.
- Nissen, U.B., 1996. "Martin Luthers indholdsbestemmelse af den naturlige lov" i: *Ichthys* nr. 4.
- NN, *Jürgen Habermas: Rekonstruktion af fornuftspotentialet i det moderne samfund*, 1-26 (upubliceret manuskript).
- Stout, J., 2004. "Religious Reason in Political Argument" i: *Democracy & Tradition*. Princeton & Oxford: Princeton University Press. 63-91.
- Stout, J., 2004. "Secularization and Resentment" i: *Democracy & Tradition*. Princeton & Oxford: Princeton University Press. 92-117.
- Stout, J., 2004. "The New Traditionalism" i: *Democracy & Tradition*. Princeton & Oxford: Princeton University Press. 118-139.
- Yates, M., 2007. "Rawls and Habermas on Religion in the Public Sphere" i: *Philosophy & Social Criticism* 33, nr. 7. 880-891.
- Yoder, J.H., 2004. "The Way of Peace in a World at War" i: *He Came Preaching Peace*. Scottsdale: Herald Press. 17-29.
- Yoder, J.H., 2004. "I Have Called You Friends" i: *He Came Preaching Peace*. Scottsdale: Herald Press. 30-36.

693 sider

8.2. Selvvalgt pensum

8.2.1. Primær litteratur

Grane, L., 2000. *Den danske Folkekirkes bekendelsesskrifter*, 2. udgave. 3. oplag., Frederiksberg C.: Anis. 48-54.

Luther, M., 1526. "Den tyske messe 1526" "Martin Luthers Fortale" i: *Luthers skrifter i udvalg: Bind 2: Skrifterne om Kirke og Gudstjeneste*, oversat af Jensen, J.E., 1963. København: Gads forlag. 77-83.

Luther, M., 1519. "En sermon om dåben" i: *Luthers skrifter i udvalg: Bind 1: De Reformatoriske Hovedskrifter*, oversat af Borup, N.H., 1962. København: Gads forlag. 113-127.

Luther, M., 1519. "En sermon om Kristi legemes sakramente og om broderskaberne" i: *Luthers skrifter i udvalg: Bind 1: De Reformatoriske Hovedskrifter*, oversat af: Lomholt-Thomsen, M., 1962. København: Gads forlag. 128-144.

Luther, M., 1539. "Om koncilierne og kirken" i: *Luthers skrifter i udvalg: Bind 2: Skrifterne om Kirke og Gudstjeneste*, oversat af: Nielsen, O., 1963. København: Gads Forlag. 387-435.

8.2.2. Sekundær litteratur

Bonhoeffer, D., 2006. *Efterfølgelse*, 2. udgave. 1. oplag. København Ø: Credo Forlag. 166-222.

Hauerwas, S., 1983. *The Peaceable Kingdom: A Primer in Christian Ethics*. Notre Dame, Indiana: SCM Press. 64-71; 106-111.

Højlund, A.C., 2011. "Luthers kirkeforståelse i bibelsk og økumenisk lys" i: *Dansk tidsskrift for Teologi og Kirke* 38, nr. 3. 53-67.

Newbigin, L., 1989. *The Gospel in a Pluralist Society*. London: SPCK. 80-88; 95-99; 128-140.

Yoder, J.H., 1992. *Body politics: five practices of the Christian community before the watching world*. Scottsdale: Herald Press. 1-46

Newbigin, L., 1954. *The Household of God*. United States of America: Friendship Press. 47-122.

Den Store Danske, *Kirketugt*, (sidst set d. 16.05 2013)

http://www.denstoredanske.dk/Sprog,_religion_og_filosofi/Religion_og_mystik/Oldkirken/kirketugt

Kristeligt Dagblad, 19.03. 2007. *Nye tal på kirkegang og moskebesøg*, (Sidst set d. 23.05.2013).

<http://www.kristeligtdagblad.dk/artikel/267241:Statistik-om-religion--Nye-tal-paa-kirkegang-ogmoskebesoeg>

320 sider